

Rimski vojnički diplom iz Siska.

Ponajvažniji rimski grad u Hrvatskoj, koji je narodni muzej u Zagrebu obdario već velikim brojem najraznoličnijih starina, ležao je na mjestu današnjega Siska. Sam grad, koji su Rimljani nazivali *Siscia*, sterao se na lijevoj obali rijeke Kupe (Colapis), sjeverno od drvenoga mosta preko rijeke i onoga maloga šetališta, koje je zasaden u negdašnjem južnom kraju rimskoga gradskoga šamca, što ga nazivlju „Kontraba“. Na vanjskoj periferiji današnjega Staroga Siska i u Novom Sisku na desnoj strani rijeke Kupe konstatovali su se — više u starije nego li u novije vrijeme — pojedini grobovi a i cijela groblja rimskoga vremena. Predjeli gradski i prostrana ta stara groblja dadoše priličan broj većih kamenih spomenika, koji su se većim dijelom u starije doba iskopali, ali samo djelomice sačuvali. Mnoge je uništio zub vremena a neki su se uzidali u temelje novih zgrada ili možda završili svoju eksistenciju kao „battuda“ za pošljunčivanje cesta.

Mnogo je veći broj starinskih predmeta, osobito manjih od kovinâ, koji su služili za svagdašnju porabu bilo u kući ili zanatu, sačuvala rijeka Kupa, i to često puta tako lijepo, da si ih čovjek ljepše sačuvanih ne bi mogao niti poželjeti. U zadnja tri decenija, od kako se je pokretanjem u brzo zamrloga lokalnoga arheološkoga društva „Siscije“ u širim krugovima probudilo neko zanimanje za lokalne nađodaje, našlo se je na sreću nekoliko patrijotičnih ljudi, koji su se pobrinuli, da prigodice u Kupi nađene starine ne odu izvan zemlje, kako je to prije gotovo redovito biva'o, gdje im se često zaboravi na provenijenciju, nego da se pohrane u narodnom muzeju u Zagrebu i tako kao veoma važna vrela za proučavanje zemaljske kulturne historije ostanu zemlji sačuvani. Tih predmeta stare rimske kulture iz Siska danas je već toliko, da ih je puna jedna manja dvorana narodnoga muzeja, ali kada bi ih se moglo izložiti tako, kako bi oni zavrijedili, sigurno ne bi bio dostatan ni trostruki prostor današnje muzejske „sisačke zbirke“. Veći dio tih rimskih predmeta iz Siska muzeju je darovan od mnogih vrijednih Siščana, a ako će da se spomene samo znatnije darove, to se osim već spomenutoga društva „Siscije“ moraju s poštovanjem navesti imena trgovca Josipa Pileka i pokojnoga vječnika banskoga stola Luje Ivkanca, a u najnovije vrijeme Antuna Bukvića, riječno-mjerničkoga tehničkoga savjetnika, Andrije Colussija, građevnoga poduzetnika i dra. Milana Šipuša, kr. javnoga bilježnika i odvjetnika.

Glavno nalazište rimskih starina u Kupi je velika naslaga pijeska i mulja, što se je povrh kupališta uz desnu obalu rijeke nakupila. Povod tome taloženju kao da je dao ogroman broj kolaca, dosta na gusto zabijen u koritu rijeke. To je kolje tako nepravilno razmješteno, da pomisao na ostanke staroga kakova mosta sasma otpada. Prije bi se dalo naslućivati, da je negda, i to poradi premnogih rimskih

predmeta u talogu oko tih kolaca vjerojatno u rimsko doba u samoj rijeci bilo na kolju sagrađenih drvenih zgrada (sojenicâ), u kojima se je stanovalo. Na vodenice se tu ne može pomišljati, jer su one izum ranijega srednjega vijeka, kojih Rimljani nisu poznavali, a ni nije se dosele ništa našlo, što bi takovu pomisao opravdalo.

Kako je to kolje velika zaprjeka brodarstvu, te kako prouzročuje daljnje zamuljivanje rijeke, moralo se je na tome mjestu često puta jaružati, pa se je već mnogo tih kolaca povadilo. Kod svakoga takova posla našao se je velik broj rimskih starina, ali valjda još nikada tako mnogo kao u svibnju i lipnju 1909. Tom prilikom pojavio se je i jedan vojnički diplom rimski (sl. 1—4), od kojega je početkom lipnja 1909. jedna, i to druga ploča došla u ruke tehničkoga savjetnika Antuna Bukvića, predstojnika riječno-mjerničkoga ureda u Sisku. G. Bukvić je tu ploču kao što i velik broj drugih kod toga posla nađenih starina darovao narodnomu muzeju. Sretnim slučajem našla se je istodobno i prva ploča istoga diploma, koja se je skoro zatim uslijed uslužnoga posredovanja g. dra. Adrijana Colussija, odvjetnika u Zagrebu mogla za narodni muzej nabaviti.

Sisački vojnički diplom sastoji kao obično od dvije pačetrovinaste bronsane ploče, kojima dimenzije iznose 0·167 odnosno 0·131, dok im debljina varijira između 1 i 2 millimetra. Prva je ploča teška 334 gr., a druga samo 245 gr. Na svakoj se ploči nalazi u oba ugla jedne od duljih strana i okomito na ovu stranu na sredini u prvoj i trećoj četvrtini širine po jedna 4·5 millimetra široka okrugla luknja. Kroz te luknje negda je prolazila žica, kojom su obje ploče bile vezane. Na vanjskoj strani druge ploče bile su koso pritaljene dvije 5 mm. široke a od prilike 0·10 duge pločice, međ kojima su bili pečati sedmorice svjedoka, koji su potvrđivali ispravnost ovoga prepisa sa originalnoga dekreta, koji se je čuvao u Rimu. Ti se pečati, kao i žica, kojom su ploče bile vezane, nisu sačuvali, a i od spomenutoga okvira oko pečata preostade samo neznatan dio.

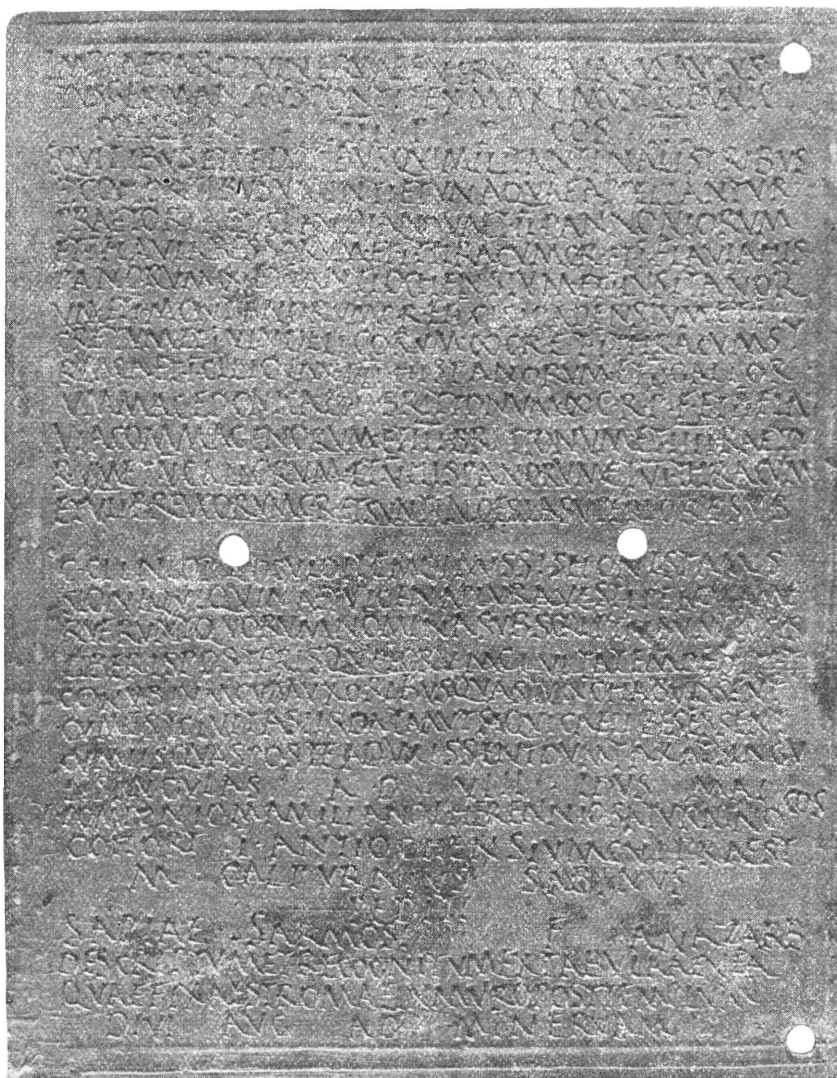
Tekstovi diploma glase:

Prva ploča, izvana:

*Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius)
Nerva Traianus Augus-
tus Germanicus, pontifex maximus, tri-
bunic(ia)
potestat(e) IIII, p(ater) p(atriciae) co(n)-
s(ul) III:
equitibus et peditibus, qui militant in
5 et cohortibus viginti et una, quae ap-
pellantur:
(1) praetoria et (2) I Claudia nova et
(3) II Pannoniorum;
et (1) I Flavia Bessorum et (2) I Thra-
cum c(ivium) R(omanorum) et (3) I
Flavia His-*

Prva ploča, iznutra:

*Imp(erator) [C]aesar divi Nervae f(i-
lius) Nerva Traianus
Aug(ustus) Germanicus, [p]ontifex ma-
ximus,
tribunic(ia) potestat(e) IIII, p(ater) p(a-
triae), co(n)s(ul) III:
equitibus et peditibus, qui militant in
5 et cohortibus viginti et una,
quae
appellantur: (1) [p]raetoria et (2) I
Claudia no[v]a et
(3) II Pannoniorum; et (1) I Flavia Bes-
sorum et (2) I Th-*

Sl. 1. Rimski vojnički diplom iz Siska. Vanjska strana prve ploče. Nar. vel.

panorum (miliaria) et (4) $\bar{I}$ Antiochen-
sium et (5) $\bar{I}$ Lusitanor-
um et (6) $\bar{I}$ Montanorum c(ivium) R(o-
manorum) et (7) $\bar{I}$ Cisipadensium
et (8) $\bar{I}$
10 Cretum et (9) $\bar{I}$ Vindelicorum (miliaria)
c(ivium) R(omanorum) et (10) $\bar{I}$
Thracum Sy-
racum c(ivium) R(omanorum) et (3) $\bar{I}$
F[l]avia Hispanorum (miliaria) et
(4) $\bar{I}$ An-
tiochensium [e]t (5) $\bar{I}$ Lusitanorum et
(6) $\bar{I}$ Mo[n]ta-
norum c(ivium) R(omanorum) et (7) $\bar{I}$
Cisipadensium et (8) $\bar{I}$ Cretum

riaca et (11) $\bar{I}$ Cilicum et (12) $\bar{II}$ Hispanorum et (13) $\bar{II}$ Gallorum Macedonia et (14) $\bar{II}$ Brittonum (miliaria) c(ivium) R(omanorum) p(ia) f(idelis) et (15) $\bar{II}$ Flavia Commagenorum et (16) $\bar{III}$ Brittonum et (17) $\bar{III}$ Raetorum et (18) $\bar{V}$ Gallorum et (19) $\bar{V}$ Hispanorum et (20) $\bar{VI}$ Thracum
 15 et (21) $\bar{VII}$ Breucorum c(ivium) R(omanorum), et sunt in [M]oesia superiore sub
 C(aio) Cilnio Proculo, item dimissis honesta missione, qui quina et vicena plurave stipendia me-

ruerunt, quorum nomina subscripta sunt, ipsis
 liberis posterisque eorum civitatem dedit et
 20 conubium cum uxoribus, quas tunc habuissent,
 cum est civitas iis data, aut si qui caelibes essent,
 cum iis, quas postea duxissent, dumtaxat singuli
 li singulas. A(nte) d(iem) VIII. Idus Mai(as)
 T(ito) Pomponio Mamiliano L(ucio) Herennio Saturnino co(n)s(ulibus).
 25 Cohort(is) $\bar{I}$ Antiochensium, cui praest
 M(arcus) Calpurnius Sabinus,
 pediti
 Sapiae Sarmosi f(ilio) $\frac{3}{2}$ Anazarb(o).

Descriptum et recognitum ex tabula aenea,

et (9) $\bar{I}$ Vindellicorum (miliaria) c(ivium) R(omanorum) et (10) $\bar{I}$ Thracum Sfy]riaca et (11) $\bar{I}$ Cilicum et (12) $\bar{II}$ Hispanorum et (13) $\bar{II}$ Gallorum Macedonia et (14) $\bar{II}$ Brittonum (miliaria) c(ivium) R(omanorum) p(ia) f(idelis) et
 (15) $\bar{II}$ Flavia Commagenorum et (16) $\bar{III}$ Brittonum
 et (17) $\bar{III}$ Raetorum et (18) $\bar{V}$ Gallorum et (19) $\bar{V}$ Hispanorum et (20) $\bar{VI}$ Thracum et (21) $\bar{VII}$ Breucorum [c(ivium)] R(omanorum),
 et sunt in Moesia superiore sub C(aio) C[il]nio Proculo,

Druga ploča, iznutra:

it[e]m dimissis honesta missione, qui qu(i)na et vicena plur[ave] stipendia meruerunt,
 quorum nomina subscripta sun(t), ipsis liberis posterisque eorum civitatem dedit et
 5 conubium cum uxoribus, quas tunc habuissent,
 cum est civitas iis da[t]a, aut si qui caelibes essent, cum iis quas postea duxisse-
 nt dumtaxat singuli singulas.
 A(nte) d(iem) VIII. Idus Mai(as)
 10 [T(ito)] Pomponio Mamiliano [L(ucio) He]rennio Saturnino co(n)s(ulibus).
 Cohort(is) $\bar{I}$ Antiochensium, cui praest

30 *quae fixa est Romae in muro post tem-
plum
divi Aug(usti) ad Minervam.*

M(arcus) Calpurnius Sabinus,

pediti

15 *Sapiae Sarmosi f(ilio) Anazarb(o).*

*Descr[i]ptum et recognitum ex tabula ae-
nea, quae fi[x]a est Romae.*

Druga ploča, izvana :

Q(uinti) Pompei(i) Homeri.

A(uli) Amp(i) Epaphrodit(i).

Ti(berii) Claudi(i) Vitalis.

C(aii) Iuli(i) Aprilis.

5 *C(aii) Vettieni Modesti.*

L(ucii) Pulli(i) Verrecundi.

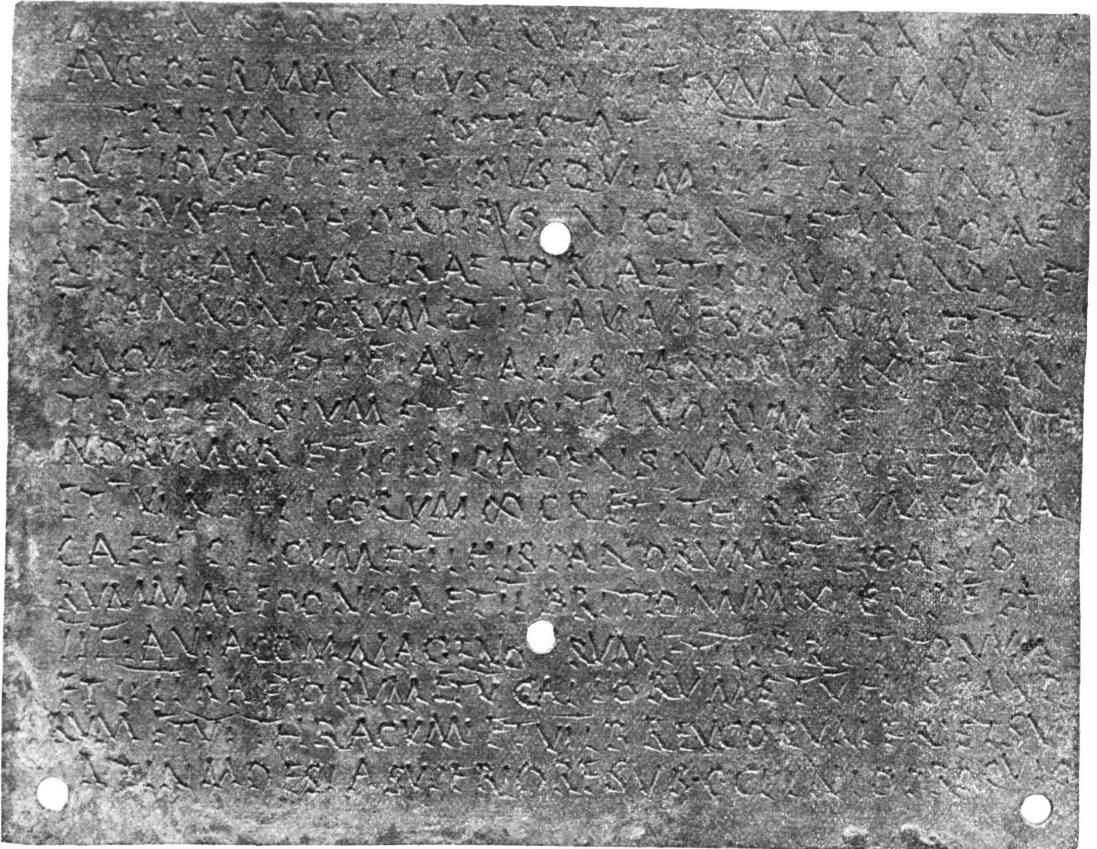
L(ucii) Pulli(i) Sperati.

Kao obično tako je i na ovom diplomu tekst na nutarnjim stranama nemarnije pisan od onoga izvana. Interpunkcijâ, koje vani ispred i iza brojeva skoro nikada ne manjkaju, iznutra ima veoma malo; više puta je koje slovo ili koji potez izostao ili krivo zabilježen. Na vanjskoj strani prve ploče ispušteno je samo u 15. r. prvo slovo u *[M]oesia*, a u 9. r. nije dobro izraženo slovo T u drugom *et* (EΓ). Pogreške nutarnjega teksta su obilnije. Tako na pr. piše na prvoj ploči: 1. r. TAESAR mjesto *Caesar*, 2. r. FONTIFEX m. *pontifex*, 6. r. APPLLLANTVR m. *appellantur*, IRAETORIA m. *praetoria* te NOA m. *nova*, 8. r. FIAVLA m. *Flavia*, 9. r. FT m. *et* i MOVTANORVM m. *Montanorum*, 11. r. SĪRIACA m. *Syriaca*, 15. r. RAFTORVM m. *Raetorum*, 16. r. FR m. *C(ivium) R(omanorum)*, 17. r. CLINIO m. *Cilnio*. Na drugoj su ploči pogreške: 1. r. ITIM m. *item* i QVNA m. *quina*, 2. r. PLVRM m. *plurave*, 3. r. SVN m. *sunt* i na koncu LT m. *li-*, 6. r. DAIA m. *data*, 10. r. ̄ m. T u praenomenu konzula, 11. r. TI FRENNIO m. *L(ucio) Herennio*, 16. r. DESCRIDTVM m. *descriptum*, 17. r. FINA m. *fixa*.

Oba su teksta istovjetna; jedino je u nutarnjem na kraju ispuštena tačnija oznaka, gdje se je u Rimu nalazio izvorni dekret: „*in muro post templum divi Aug. ad Minervam*“. Slično se je to par riječi ispustilo i na mnogim drugim vojničkim diplomima.

Sisački vojnički diplom nov je primjerak jedne serije dosta brojnih pisanih spomenika, što su se našli po raznim krajevima negdašnje rimske države. To su u većini slučajeva za pojedine vojnike negrađanskoga stališa rimskoga načinjeni prepisi dekreta raznih careva, kojim im se je, kada su propisane godine islužili, podijelilo rimsko građansko pravo i proglasilo valjanost braka sa ženama, koje bi u taj par imali ili kasnije uzeli. Građansko pravo prelazilo je i na djecu i daljnje potomke. U trećem stoljeću ograničuje se dekret većinom samo na legitimovanje braka i potomaka, koji uslijed toga naravno dobivaju rimsko građansko pravo.

Do g. 1902., kada je izašla druga sveska suplemenata berlinskoga *Corpus inscriptionum latinarum*, bilo je svega poznato 112 takovih diploma iz vremena od g. 52. do početka IV. vijeka, pri čemu su uračunani i takovi komadi, od kojih se je

Sl. 2. Rimski vojnički diplom iz Siska. Nutarnja strana prve ploče. Nar. vel.

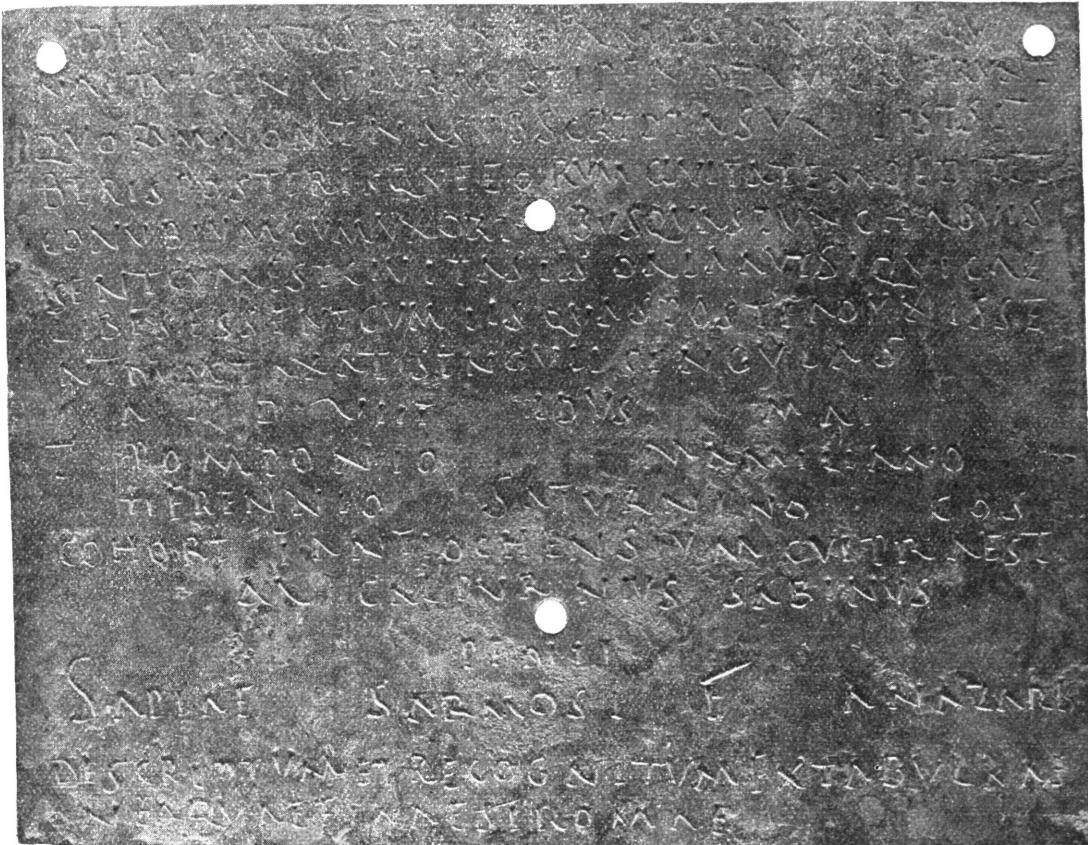
sačuvao ma i samo neznatniji komadić jedne ploče. Potpunih primjeraka sa obje ploče, kao što je to sisački, poznato je samo 45. Za ovo zadnjih osam godina iza štampanja Corpusova suplementa našla su se, koliko je meni poznato, samo četiri daljnja primjerka, naime naš sisački od 8. svibnja 100. (obje ploče), jedna prva ploča iz Ritopeka u Srbiji¹ od 29. lipnja 120., neznatan ulomak jedne ploče sa po tri slova na svakoj strani iz Surduka u Srijemu (u narodnom muzeju u Zagrebu) i jedna ploča iz Umaga u Istri² od 31. siječnja 194.

Gotovo svaki iole potpunije sačuvani vojnički diplom donosi po koji novi, više ili manje važan podatak za upoznavanje rimskih vojničkih prilika a i za rješavanje kojekakvih drugih pitanja. Tako je to i sa sisačkim diplomom, koji je car Trajan izdao 8. svibnja 100. za Sapiju, Sarmosova sina iz Anazarba u Ciliciji, pješaka prve kohorte Antiohijaca.

Novi je diplom datiran na dva mjesta, naime u carevu naslovu i na kraju dekreta imenima konzula suffektâ, koji su u čas, kada se je on izdao, bili u službi.

¹ Dr. M. Vasić u *Starinaru* n. r. III (1908) str. 145 i sl.

² Dr. P. Sticotti u *Archeografo Triestino*. III. serie. Vol. IV (1908) str. 289 i sl.

Sl. 3. Rimski vojnički diplom iz Siska. Nutarnja strana druge ploče. Nar. vel.

Treći konzulat, koji se u carevu naslovu spominje, nastupio je Trajan 1. siječnja 100. sa Sextom Julijem Frontinom, koji je također treći put tu čast obnašao. Već 1. siječnja slijedeće godine 101. bio je car po četvrti put konzulom, a drug mu je kao *consul ordinarius* bio Quintus Articuleius Paetus. Već samim trećim konzulatom Trajanovim sisački je diplom sigurno datiran, te mora da spada u godinu 100. Prema tome nema sumnje, da je on po četvrti put obnovio tribunsku svoju vlast 1. siječnja 100. i da ju je prvi put primio u listopadu 97., dakle još za života cara Nerve, odmah čim ga je ovaj adoptirao. *Tribunicia potestate iterum* bio je on dakle počam od 1. siječnja 98., a pri svojoj smrti (kratko prije 11. kolovoza 117.) imao ju je dvadeset i prvi put.

Prema nedvojbenim datima u carevu naslovu sasma je sigurno, da su pod 8. svibnja navedeni konzuli našega diploma Titus Pomponius Mamilianus i Lucius Herennius Saturninus bili *consules suffecti* godine 100. Ovaj je par konzula već poznat iz nepotpuno sačuvanoga jednoga ulomka fastâ latinskih ferija¹, ali im se dosele

¹ CIL I² str. 59 h.

nisu znala praenomina i gentilna imena a i krivo ih se metnulo bilo u g. 103. Po sisačkom se diplomu sada mogu sigurno datirati ne samo oni, nego i svi ostali *consules suffecti* toga ulomka fastâ *feriarum latinarum*. U doba, kada su se slavile *feriae latinae*, bili su dakle u službi slijedeći konzuli:

11. kolovoza 98. [L. M]aecius [Postu]mus i [V]icirius Martialis.

28. lipnja 99. [S]ulpicius Lucretius Barba i [Sen]ecio Memmius Afer.

Dan prije Idâ nepoznatoga mjeseca oko sredine godine 100. [L. H]er[ennius] Saturni[nus] i [T. Pomponius M]amil[ianus],

dok se za godinu 101. doznaje za ime samo jednoga konzula, a to je možda bio [C. Cilnius Procu]lus, koji je prema vijesti sisačkoga diploma 8. svibnja 100., dakle neposredno prije prvoga dačkoga rata, bio namjesnikom Gornje Moesije, pa stoga lako mogao radi zaslugâ biti počašćen čašću konzula *suffecta* već slijedeće godine.

Čini se, da konzulima sisačkoga diploma ima spomena još i drugdje. Mamilianus bi lako mogao biti isti onaj čovjek, kojemu je mlađi Plinije, kada se je isti nalazio negdje u jednoj provinciji (možda kao namjesnik), šiljao svoje pjesme¹, a za kojega veli, da je logorskim poslovima zabavljen² i da se bavi lovom³. Možda ga spominje i napis iz Deve u Britaniji⁴ kao namjesnika (*legatus Aug.*) te pokrajine. Osobu s nekim od imena britanskoga namjesnika navodi i napis na heroonu u Rhodiapolisu kao namjesnika (*πρεσβευτής και ἀντιστράτηγος*) u Lykiji i Pamphiliji oko g. 128.⁵ Za drugoga konzula L. Herennija Saturnina moglo bi biti moguće, da je on onaj prijatelj mlađega Plinija, kojemu je ovaj pisao tri lista⁶ i kojega je on preporučavao njihovomu zajedničkomu prijatelju Prisku⁷.

G. 100., kada je Trajan izdao dekret za islužene vojnike auxilijarnih četa u Gornjoj Moesiji, bio je namjesnikom te pokrajine C. Cilnius Proculus, koji kao takov dosele nije bio poznat. Čini se, da tu osobu spominje više napisa. Veoma je vjerojatno, da je on onaj C. Cilnius Proculus, što ga navodi kao konzula nepoznate godine dipinto jedne vinske amfore iz Rima u tamošnjem muzeju u Dioklecijanovim thermama⁸ i da je identičan sa konzulom *suffectom* Procu[lom], koji je konzulovao g. 101., kada su bile *feriae Latinae*⁹. Ista će osoba možda biti i onaj C. Cilnius C. f. . . . jednoga kamena iz Arretija¹⁰, koji je službovao u više već jednoj pokrajini, bio valjda radi zasluga u nekom ratu (dačkom?) dekorisan srebrnim veksillom i nekim drugim dekoracijama, te bio nešto u doba cara Hadrijana. Jedan proconsul Hispanije Proculus spominje se u napisu iz Colfe maggio-a kod Assisija¹¹, ali se ne može reći, da li je to bila ista osoba.

Dekretom od 8. svibnja 100., od kojega je sisački diplom prepis za samo jednoga vojnika, podijelio je car Trajan obična prava (građansko pravo i *conubium*)

¹ Plin. ep. IX 16 i 25.

² N. m. IX 25, 1.

³ N. m. IX 16, 1.

⁴ CIL VII 164. — T. (?) . . . *ponius Mamilianus Rufus Antistianus Funisulanus] Vettonianus*.

⁵ R. Heberdey Oproamos str. 13. — [Π]ομπων[ίος Ἀ]ν[τ]ισ[τιανὸς Φο]ν[ν]ισουλανός [Ὀ]δ[έ]ττωνιανός.

⁶ Plin. ep. VII 7 i 15, IX 38.

⁷ N. d. VII 7. 8 i 15.

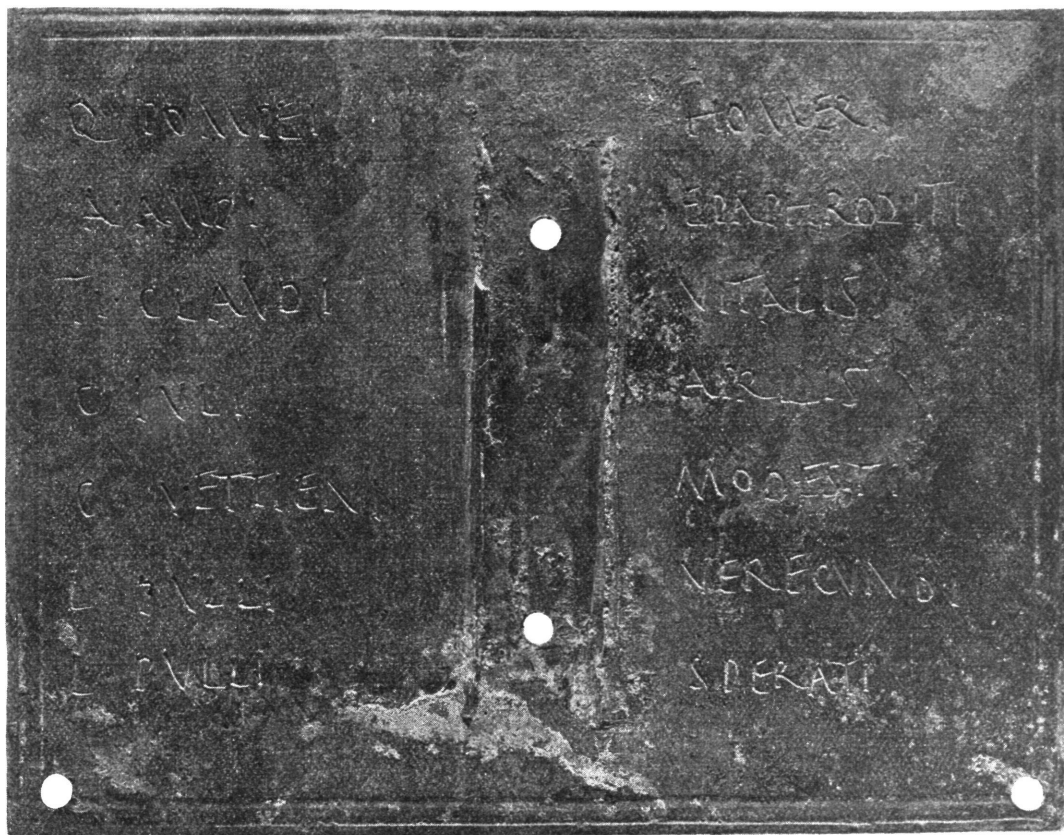
⁸ CIL XV 4536.

⁹ CIL I² str. 59 h.

¹⁰ CIL XI 1833.

¹¹ CIL XI 5172.

Sl. 4. Rimski vojnički diplom iz Siska. Vanjska strana druge ploče. Nar. vel.

vojnicima pomoćnih četa (*auxilia*) gornjomoesijske vojske, koji su propisano vrijeme od 25 godina odslužili. Tek je od nedavna poznat prvi vojnički diplom za gornjomoesijsku vojsku, što ga je 16. rujna 93. izdao car Domicijan a našao se u Negovanovcima kod Vidina u Bugarskoj¹. U njem su navedene 3 ale i 9 kohorti, koje se sve navode sedam godina kasnije i u sisačkom diplomu kao sastavni dijelovi gornjomoesijske vojske. Drugi jedan Domicijanov diplom od 19. rujna 82. iz Debelca u Bugarskoj² za vojnike od 5 alâ i 9 kohorti, koje su bile u Germaniji, ima dodatak i za vojnike *in ala Claudia nova et cohortibus duabus: III Gallorum et V Hispanorum*, koji su se u onaj čas nalazili u onda još nerazdijeljenoj pokrajini Moesiji. *Ala Claudia nova* i *cohors V Hispanorum* navode se i u vidinskom i sisačkom diplomu, pa su prema tome trajno ostale u gornjomoesijskoj vojsci, dok se za treću gallsku kohortu znade, da je g. 99., 105. i oko 112. pripadala donjomoesijskoj a g. 129. donjodačkoj vojsci.

Za vidinski diplom izrekao je E. Bormann³ posve opravdano mnijenje, da

¹ CIL III p. 2328⁶⁶ D. CIII,

² CIL III p. 1960 D. XIV,

³ Wiener Jahresshefte I str. 175,

su u njem navedeni vojnički odjeli (3 ale i 9 kohorti) valjda pomoćne čete samo jedne od onih dviju legija, koje su u Gornjoj Moesiji ležale (III. Flavia u Singidunu [Beograd] i VII. Claudia u Viminaciju [Kostolac]). Kod sisačkoga diploma moralo bi se poradi dvaputa tolikoga broja auksilijâ (3 ale i 21 kohorta) pomišljati ili na *auxilia* obijuh legija ili, zbog pomanjkanja daljnjih konjaničkih četa osim onih trijuh ala vidinskoga diploma, na mogućnost, da su auksilijarne kohorte kod iste a valjda i kod druge gornjomoesijske legije s kakova osobito važnoga razloga bile znatno pomnožane. Za takovu koncentraciju četa bilo je dosta razloga, jer je poznato, da se je car Trajan baš g. 100., koje je sisački diplom izdan, ozbiljno spremao na svoj prvi rat protiv dačkoga naroda¹, koji je već dulje vremena uznemirivao rimske pokrajine na donjem Dunavu. G. 98. ili 99. bio je car sâm u dunavskim pokrajinama², pa je valjda već onda odlučio, da uskoro povede rat protiv Decebala. U tu svrhu dao je g. 100. nastaviti gradnju ceste uz desnu obalu Dunava³, koju je već Tiberije g. 33/4 započeo bio⁴. Ne može biti sumnje, da je već najkasnije g. 100., dakle neposredno prije početka rata, znatno pojačao vojsku u Gornjoj Moesiji, odakle je preko Dunava prešao g. 101. u neprijateljevu zemlju.

Sve čete, što se spominju u novom sisačkom diplomu, već su više ili manje poznate. Sve tri ale (praetoria, I. Claudia nova i II. Pannoniorum) po vidinskom su diplomu već g. 93. bile u gornjomoesijskoj vojski, a od kohorti 9 (I. Flavia Hispanorum miliaria, I. Antiochensium, I. Cisipadensium, I. Cretum, I. Cilicum, II. Gallorum Macedonica, III. Raetorum, V. Gallorum i V. Hispanorum). Za ono 12 kohorti, koje vidinski diplom ne nabraja, djelomice je iz drugih spomenika poznato, da su neposredno prije izdanja sisačkoga diploma bile u savezu četa drugih rimskih pokrajina. Tako su cohors I. Montanorum g. 95. a cohors I. Lusitanorum g. 98. stojale u Pannoniji. Neke od ovih 12 kohorti poslije dačkih ratova opet se povratise u svoju pokrajinu, dok su druge ostale u posadi u novoj pokrajini Daciji ili bile premještene u druge krajeve.

O povjesti vojničkih odjela, što ih nabraja sisački diplom, poznato je u kratko slijedeće:

Ala I. Praetoria civium Romanorum. Prvi put kao da se spominje na nadgrobnom spomeniku jednoga vojnika u Kölnu u Donjoj Germaniji (CIL XIII 8310). Još u I. stoljeću premještena je iz Germanije u Pannoniju, gdje je bila g. 85. (D. XVII) i gdje se spominje na jednom nadgrobnom spomeniku iz Dalja (CIL III 10257 = 3272). G. 93. i 100. nalazila se je u Gornjoj Moesiji (D. CIII i sisački diplom), pa je valjda sudjelovala u ratovima u Daciji. U zadnje doba Trajanovo bila je u Orientu (CIL III 600), kamo je valjda pošla u rat protiv Parćana. Iza toga rata ostala je valjda trajno kao posada u Kappadokiji (Not. dign. Or. XXXVIII 26). Praefekte ove ale spominju napisi CIL V 5266 i VI 1523.

Ala I. Claudia nova. U prvoj polovini I. stoljeća i još nekoliko godina dulje bila je u posadi u Dalmaciji, odakle su poznati nadgrobni spomenici nekih njezinih pripadnika iz Magnuma (CIL III 9796, 9797), Vrilike (CIL III 9816 = 3164), Delminija (CIL III 2712), Solina (CIL III 2065) i Risna (CIL III 8395) i zavjetni spomenik

¹ Plin. Paneg. 16.

² N. m. 12 i 16.

³ CIL III 8267.

⁴ CIL III 13813 b (cf. n. 1698).

jednoga dekurijona iz Raetinja (CIL III 10033). Svoj pridjevak dobila je od cara Klaudija I., valjda istim povodom, kojim i obje onodobne dalmatinske legije (VII. i XI.), koje ga g. 42. dobiše poradi svoje vijernosti u doba ustanka namjesnika Furija Camilla Scribonijana. Valjda je ala Claudia nova g. 70. zajedno s XI. legijom otišla u Germaniju u rat protiv Batavaca, pa je tamo neko vrijeme ostala. G. 74. se spominje u germanskoj vojsci (D. XI). Iz toga je vremena (70—75.) nadgrobni spomenik njezina konjanika Andesa iz Raetinja, koji je iza 5 godina službovanja u Mainzu umro (CIL XIII 7023). G. 82. spominje se ala doduše još med gornjoger-manskim auksilijima, ali se navodi, da je na određenju u Moesiji (D. XIV). To se je dogodilo između g. 74. i 82., valjda povodom jedne provale Dačana. U Gornjoj Moesiji je bila g. 93. i 100. (D. CIII i sisački diplom), pa je valjda učestvovala u Trajanovim ratovima protiv Dačana. Da li je identična sa alom I. Claudia Gallorum, koja je g. 105. bila u Donjoj Moesiji (D. XXXIII), nije sigurno. Iz Gornje Moesije poznat je nadgrobni spomenik njezina pripadnika iz Ratiarije (CIL III 14217), a drugi iz Drobete u Daciji (CIL III 14216⁷). Jednoga dekurijona spominje jedan napis iz Amasije u Pontu (CIL III 8395).

Ala II. Pannoniorum. G. 93. i 100. je stajala u Gornjoj Moesiji (D. CIII i sisački diplom). Od nje se našlo cigalja s pečatom na dunavskom otoku kod Rame (CIL III 8074, 5), gdje je u prvom ratu prešao jedan dio Trajanove vojske u Daciju. Sudjelovala je u tom ratovanju, u kojem je jedan njezin praefekt bio dekorisan (Grčki napis iz Thrakije u Bull. hell. IV 507). Jedan njezin veteran postao je dekurijonom u novim rimskim gradovima u Daciji (CIL III 1100). Ala je ostala trajno u posadi u novoj provinciji, a logor joj je bio u sjevernom dijelu zemlje u Szamos Ujvaru, gdje se je našlo njezinih cigalja (CIL III 1633, 3 = 8074, 5), počasni napis za cara Antonina Pija od g. 143. (Wiener Jahreshefte XI Beiblatt str. 207.), nadgrobni kamen jednoga njezinoga dekurijona (CIL III 12542) i votivni spomenik jednoga praefekta (CIL III 12540). Iz Dacije je poznat i jedan nadgrobni kamen njezina konjanika iz Sarmizegethuse (CIL III 1483). Jednoga praefekta spominje jedan napis iz Ostije (Eph. ep. VII 1212) a drugoga tri napisa iz Celeje (CIL III 5211, 5212 i 5214). Iz Donje Pannonije poznat je ulomak nadgrobnoga spomenika njezina vojnika iz Mitrovice (CIL III 10223).

Cohors I. Flavia Bessorum. G. 100. je bila u Gornjoj Moesiji (Sisački diplom) a g. 120. u Macedoniji. Te je godine car Hadrijan 29. lipnja izdao dekret za njezine islužene pješake (Starinar n. r. III (1908) str. 145. i sl.). Zapovjednikom joj je bio Aulus Aelius Sollemianus, a u Ritopeku u Srbiji nađeni diplom bio je izdan *M. Antonio Timi f. Timi Hierapol(i) et Doroturmae Dotochae fil(iae) uxori eius Tricorn(io) et Secundo f(ilio) eius et Marcellinae fil(iae) eius.*

Cohors I. Thracum civium Romanorum (Germanica equitata). G. 74., 82. i 90. je stajala u Germaniji (D. XI. XIV i XXI) i to zadnjih dvijuh godina u Gornjoj Germaniji. Štacija joj je bila kaštel Bendorf kod Neuwieda. Iz toga je vremena poznat nadgrobni kamen jednoga njezinoga centurijona iz Offenbacha (CIL XIII 6286) i votivni spomenik jednoga praefekta (CIL XIII 6213). G. 100. je u Gornjoj Moesiji (sisački diplom) i tu prvi put ima pridjevak *civium Romanorum*. Valjda je došla sa I. legijom *adiutrix*, da sudjeluje u dačkom ratu. Iz toga je vremena možda nadgrobni kamen veterana u Ravni u Srbiji (Wiener Jahreshefte XII Beiblatt 183, 52). G. 110. nalazi se među okupacijonim četama u Daciji (D. XXXVII), a skoro zatim se je po-

vratila u Gornju Germaniju, gdje se spominje g. 116 (D. XL). Ali tu nije dugo ostala, nego je premještena u Gornju Pannoniju, gdje ju navode vojnički diplom od g. 133., 133(?), 148., 149. i 154. (D. XLVII, CVII, LX, LXI, LXV). Prije markomanskoga rata prešla je u donjopannonsku vojsku, i to još u doba cara Antonina Pija (D. LXVIII i LXIX iz vremena od 145—160). Tu se navodi g. 167 (D. LXXIV). U Donjoj Pannoniji se nazivlje *Germanica* za razliku od druge jedne thračke kohorte istoga broja, koja se je u toj pokrajini nalazila. Možda ju spominje i vojnički diplom XC (između g. 216 i 247), a svakako se je u to doba nalazila u pokrajini (Miljokaz od g. 237. kod Puzte Baracs. CIL III 10639). U kasno doba nalazila se je u Pannoniji secundi kao posada u *Caput Basantis* (Not. dign. Occ. XXXII 59). Njezinih cigalja se je našlo kod Puzte Baracs (CIL III 10672) i osobito mnogo u Novim Banovcima na Dunavu kod Zemuna, gdje je valjda dulje vremena boravila (Vjesnik hrv. arh. dr. n. s. V str. 167). Njezini se pripadnici valjda spominju u nadgrobnim spomenicima iz Bölskeea (CIL III 10299 = 3319) i Szönya (CIL III 4316) i votivnim napisima iz Stare Pazove (CIL III 15138^b) i Zollfelda (CIL III. 11541). Izabrani konjanici ove čete sudjelovali su u Trajanovu ratu protiv Parčana (CIL III 600).

Cohors I. Flavia Hispanorum miliaria (equitata). G. 93. i 100. bila je u Gornjoj Moesiji (D. CIII i sisački diplom), odakle su poznate ciglje s njezinim pečatima iz Kostolca i Golupca u Srbiji (Wiener Jahreshefte VI Beiblatt 55, 80 i XII Beibl. 149, 3). G. 110. nalazila se je među okupacijonim četama nove provincije Dacije (D. XXXVII), pa se nazivlje *Cohors I. Flavia Ulpia Hispanorum miliaria c(ivium) R(omanorum) equitata*. Tu je gradila jednu cestu (Miljokaz iz Ajtona od g. 109/110. CIL III 1627). Za cara Antonina Pija se spominje među auxilijarnim četama pokrajine Dacije (D. LXX iz vremena 145—161). Iz sjevernoga dijela ove zemlje (Myszkow u Galiciji) poznata je bronsana zavjetna ruka, koju je jedan *optio* ove kohorte darovao Jupitru Dolichenskomu kao zavjetni dar (Wiener Jahreshefte VII Beibl. 149). Jedan napis iz Circejâ navodi *cursus honorum* jednoga njezinoga tribuna (CIL X 6426).

Cohors I. Antiochensium poznata je kao dio gornjomoesijske vojske samo iz diplomâ od g. 93. i 100 (D. CIII i sisački diplom). Bila je slična organizacija, kao što su to bile i auxilijarne kohorte drugih sirskih gradova, od kojih su poznate cohortes Apamenorum, Ascalonitarum, Chalcidenorum, Damascenorum, Hemesenorum, Palmyrenorum (?), Sebastenorum i Tyriorum. Sisački diplom je izdan za pješaka prve kohorte Antiochijaca, ali je iz njega jasno, da to nije bio samo kontingenat jednoga većega sirskega grada, nego iz šire njegove okolice. Vojnik Sapias, čiji je sisački diplom bio, bio je, sudeć i po imenu njegova oca Sarmosa, semitskoga roda, a rodio se u gradu Anazarbu (sada Ain-Zarba) u Ciliciji. Ima u toj pokrajini na skrajnom zapadu doduše također jedna Antiochija na rijeci Kalykadnu, ali je kohorta sigurno svoje ime dobila po metropoli Syrije, kojoj je i rodno mjesto vojničko mnogo bliže nego li onoj drugoj Antiochiji. Na sisačkom diplomu zabilježeno je i ime praefekta prve kohorte Antiochijaca. Zvao se je Marcus Calpurnius Sabinus. Nekoga Calpurnija Sabina spominje kao epistratega Egipta jedan napis iz Ptolemaide u Egiptu (Revue arch. Ser. III t. XIII (1889), p. 70), i to na početku Trajanova vladanja, kada je Pompeius Planta upravljao Egiptom (Plin. ep. ad Traianum 7 i 10). Kako se slaže vrijeme i kako je zapovjednik kohorte Antiochijaca valjda pripadao viteškomu stališu, to je moguće, da je to ista osoba, koja je kasnije služila u prokuratorskoj pokrajini Egiptu, u kojoj su se u upravi upotrebljavali članovi toga stališa.

Cohors I. Lusitanorum. Spadala je pannonskoj vojsci, pa ju u još nerazdijeljenoj pokrajini navode diplomom od g. 60., 84., 85. i 98. (D. II. XVI. XVII. i XXVII.). G. 100. je u Gornjoj Moesiji (sisački diplom), odakle su iz blizine Drenkove poznate i ciglje s njenim pečatom (CIL III 13816). Sigurno je sudjelovala u ratovima u Daciji, a onda se je vratila u Donju Pannoniju, gdje se spominje g. 114., izmed 145—160. i 167 (D. XXXIX. LXVIII. i LXXIV). G. 85. navodi se njezin praefekt i jedan vojnik rodom iz Iasa u Kariji (D. XVII). Njoj bi mogli pripadati pokojni veteran rodom iz Siska na kamenu iz Adamclissija u Donjoj Moesiji (CIL III 14214⁹), te praefekti na kamenju iz Libarne (CIL V 7425) i Genfa (CIL XII 2603). Svakako je druga četa *Cohors I. Lusitanorum Cyrenaica*, koju u Donjoj Moesiji navode diplomom g. 99., 105. i 138. (D. XXX. XXXIII i CVIII).

Cohors I. Montanorum civium Romanorum. U prvoj polovini I. stoljeća bila je u Noriku, odakle je iz Viruna poznato više nadgrobnih spomenika njezinih vojnika (CIL III 4844, 4846, 4847, 4849, 11554 a valjda i 4838). Sudeć po ulomku iz Burna (CIL III 15003) možda je neko vrijeme bila i u Dalmaciji. U drugoj polovici I. i u II. stoljeću spadala je k pannonskoj vojsci. Spominju ju u nerazdijeljenoj pokrajini diplomom od g. 80., 84., 85. i 98. (D. XIII. XVI. XVII i XXVII). G. 100. je u Gornjoj Moesiji (sisački diplom), pa je sigurno vojevala u Daciji. Iz toga vremena bit će nadgrobnni kamen jednoga praefekta iz Ravne na Timoku u Gornjoj Moesiji (Wiener Jahreshfte VI Beibl. 44, 50), te njezine ciglje (CIL III 8074, 21) i možda votivni napis u Veczelu u Daciji (CIL III 1343). G. 106. kao da se je nalazila u Gornjoj Pannoniji (D. CV) a 114. u Donjoj Pannoniji (D. XXXIX). Odavle je još u Hadrijanovo doba na kraće vrijeme otišla u rat protiv Židova u Syriju Palaestinu, gdje se je g. 139. nalazila (D. CIX), ali se je vratila u svoju pokrajinu Donju Pannoniju, gdje ju se nalazi g. 167. (D. LXXIV). Diplomom XIII. i XVI., izdani za njene vojnike, spominju njezine praefekte, a druge navode *cursus honorum* na kamenju CIL V 7425, X 6426, IX 5439. U zadnjem napisu ima ona pridjevak *P(ia) C(onstans)*.

Cohors I. Cispadensium. G. 93. i 100. nalazi se u Gornjoj Moesiji (D. CIII i sisački diplom). Vidinski diplom, izdan za njezina vojnika, spominje i praefekta. G. 235. bila je u Donjoj Moesiji, gdje je podigla počasni spomenik za cara Maksimina (CIL III 14429). Napis iz Rovigna u Istri (CIL V 8185) navodi ime jednoga njezinoga centurijona, koji je prije služio u četvrtoj scythskoj legiji. Pleme, po kojem je kohorta dobila svoje ime, prebivalo je u Africi oko velike Syrte (Plin. n. h. V 4, 27).

Cohors I. Cretum. G. 93. i 100. je bila u gornjomoesijskoj vojsci (D. CIII i sisački diplom), pa je valjda sudjelovala u dačkim ratovima, kada od nje ima cigalja iz Trajanova mosta i iz Turn Severina (CIL III 1703, 2). Iz Apula u Daciji poznat je *cursus honorum* jednoga njezinoga praefekta (CIL III 1163).

Cohors I. Vindelicorum miliaria civium Romanorum. G. 100. se spominje u Gornjoj Moesiji (Sisački diplom). Zato, da je sudjelovala u ratovima u Daciji, govori činjenica, da se ona na prvom mjestu navodi među četama, koje su podigle zajednički spomenik u Veczelu u Daciji (CIL III 1343) i da se ona i g. 157. spominje u svezi dačke vojske (D. LXVI). Po imenu i rodnom mjestu vojnika, koji je potonji diplom dobio, zaključivalo se, da je kohorta prolazno učestvovala u Hadrijanovom židovskom ratu a onda se opet u Daciju povratila. Jedan se njezin vojnik valjda spominje na nadgrobnom kamenu iz Staroga Budima u Pannoniji (CIL III 3562), a jedan njezin tribun na kamenu iz Venafrā (CIL X 4873).

Cohors I. Thracum Syriaca (equitata). Možda je to bila ona *cohors I. Thracum*, koja je g. 86. bila u Judaeji (D. XIX), gdje joj syrskoga pridjevka nije trebalo dodavati, kada je bila u svojoj pokrajini. G. 100. se spominje u Gornjoj Moesiji (Sisački diplom), a tu je neko vrijeme morala biti u kaštelu Ravni na Timoku, gdje su se našli napis u počast jednoga njezinoga praefekta (CIL III 8261) i nadgrobno kamenje njezinih vojnika (CIL III 8262, 14575 i 14579).

Cohors I. Cilicum. G. 93. i 100. bila je u Gornjoj Moesiji (D. CIII i sisački diplom), odakle je poznat i nadgrobni kamen njezina vojnika iz Niša (CIL III 8250). Kasnije je došla u Donju Moesiju, gdje se navodi g. 134. (D. XLVIII). Iz toga će vremena možda biti nadgrobni kamen dvojice njezinih vojnika u Taurijskom Chersonnesu (CIL III 13751 b). Njezin je možda praefekt u španjolskom *cursus honorum* Eph. ep. VIII p. 415.

Cohors II. Hispanorum (scutata Cyrenaica equitata). Valjda je to ona četa, što je prije g. 60., 60., 80., 84. i 85. stajala u Illyriku, odnosno nerazdijeljenoj Panoniji (D. CI. II. XIII. XVI. XVII). Prva dva diploma izdana su za njezina dva konjanika, te spominju i praefekte, od kojih je onaj diploma II. poznat i iz napisa iz Sestina (CIL XI 6009). G. 100. se je nalazila u Gornjoj Moesiji (sisački diplom), gdje je g. 93. valjda još nije bilo. Po cigljama s njezinim pečatima iz Nove Palanke (CIL III 8074, 20), gdje je Trajan u prvom dačkom ratu prelazio preko Dunava, dalo bi se zaključiti, da se je i ona u tom ratu borila, ali se to znade i sa nacrtâ na Trajanovom stupu u Rimu, gdje je jedan njezin vojnik prikazan, jedini auksilijarni vojnik, koji ima *scutum* legijonarca mjesto okrugloga štita. G. 103—105. gradila je i ova kohorta na Trajanovu mostu kod Turn Severina (Njezine ciglje CIL III 1703, 1). Sudjelovala je valjda i u drugom dačkomu ratu, pa je g. 108. bila u Vršcu u Banatu, gdje je podigla bogu Martu zavjetni spomenik (CIL III 6273). Odavle je valjda premještena u sjeverozapadni kraj pokrajine Dacije, gdje joj je valjda logor bio u Sebes Váralyi, odakle se znade za ciglje s njenim pečatima (CIL III 1633, 8 i 9 = 8074, 19 i 20) i za nadgrobni kamen jednoga njezinoga dekurijskog (CIL III 843). Jedan njezin vojnik bio je pokopan u Zalatni u Daciji (CIL III 1316). U vojničkom diplomu LXX. iz vremena cara Antonina Pija (oko 145—161) navodi se ona među četama Dacije sa svim imenima, koja su gore u naslovu navedena.

Cohors II. Gallorum Macedonica (equitata). G. 93. i 100. nalazi se u Gornjoj Moesiji (D. CIII i sisački diplom), a g. 110. među okupacionim četama u Daciji (D. XXXVII). Poznata su dva njezina praefekta: P. Licinius Maximus iz napisa u Alhambri u Hispaniji (CIL II 3230) i T. Varius Clemens iz napisâ u Celju (CIL III 5211, 5212, 5214 i 5215). Druga jedna gallska kohorta s istim brojem bila je u isto doba u Donjoj Moesiji, naime g. 99., 105. i prije 114. (D. XXXI. XXXIII i XXXVIII).

Cohors II. Brittonum miliaria civium Romanorum pia fidelis. Njezinu je povjest dosta teško ustanoviti, jer brittskih kohorti s drugim brojem navodi se više, a gotovo svaki put imaju druge pridjevke. Jednu, koja je g. 107. bila u Mauretania Caesariensis, može se ostaviti izvan kombinacije. Najprije se spominje jedna *Cohors II. Flavia Brittonum* g. 99. u donjomoesijskoj vojsci (D. XXX), gdje je, sudeć po građevnom napisu iz Ruščuka od g. 230. (CIL III 7473), nadgrobnom spomeniku centurijona iz Silitrije (CIL III 7478) i jednom drugom поближе nepoznate donjomoesijske provenijencije (CIL III 7594), valjda trajno stacionovana bila. Ona je bila *quingenaria*, kada joj zapovjeda praefectus a ne tribunus, kako to pokazuje *cursus ho-*

norum njezina zapovjednika M. Maenija Agrippe iz Camerina u Umbriji (CIL XI 5632) i L. Alfija Restituta iz Turina (CIL V 6995). Prvu vijest o drugoj britskoj kohorti sisačkoga diploma, daje dakle taj diplom sâm, naime da je g. 100. bila u Gornjoj Moesiji, da je bila miliaria i da je imala za kohorte dosta neobični pridjevak *pia fidelis*. Možda će se s njome smjeti identifikovati *Cohors II. Augusta Nervia Pacensis miliaria Brittonum*, koja se g. 114. spominje u Donjoj Pannoniji (D. XXXIX).

Cohors II. Flavia Commagenorum (equitata). Sisački je diplom jedini, koji ju spominje, pa daje najstariji podatak za njezinu povjest. Po njem je g. 100. bila u Gornjoj Moesiji. Odavle je prešla u doba Trajanovih ratova u Daciju i tamo ostala kao posada. Logor joj je bio u Miciji (danas Veczel) odakle (i iz okolice) ima osim njezinih cigalja (CIL III 8074, 14) veći broj napisa, koji ju spominju. Ona se nabraja među četama u zajedničkom napisu iz vremena Septimija Severa i njegovih sinova (CIL III 1343). Ima od nje počasnih napisa za cara Hadrijana (CIL III 1371), M. Aurelija (1372) i L. Vera (1373) oba iz g. 164., te Philippa od g. 245. (1379). G. 193. zida ona kupelj (1374), koju za Severa Aleksandra opet popravlja (Wiener Jahreshefte V Beibl. 129, 1). Zavjetne spomenike diže bogovima sa svojim praefektima (CIL III 7848, 7849, 7854, 7855; Wiener Jahreshefte V Beibl. 121, 3 i 130, 2) ili ih dižu pojedini njezini časnici (CIL III 1355, 7850, 7854; Wiener Jahreshefte V Beibl. 131, 3). Iz Dacije su tri nadgrobna kamena njezinih pripadnika (CIL III 1619, 6267 i 7873).

Cohors III. Brittonum. G. 100. stajala je u Gornjoj Moesiji (Sisački diplom), gdje je radila g. 103—105. na Trajanovom mostu kod Turn-Severina (Njezine ciglje CIL III 1703, 3). Sudjelovala je u dačkim ratovima, pa je u Daciji ostavila traga svojim gradnjama (Ciglje s njenim pečatima u muzeju u Bukureštu i iz Kleinschenkena na Aluti. CIL III 8074, 12). G. 166. je stajala u Raetiji (D. LXXIII), odakle su poznati i jedan počasni spomenik iz Eininga (CIL III 5935) i ciglje s njenim pečatima (CIL III 11996 i 13546). U kasnije carsko doba još je uvijek tu stajala (Not. dign. Occ. XXXV 25: *tribunus cohortis tertiae Brittorum* (sic) *Abusina*). Možda je njezin praefekt onaj u jednom napisu iz Arimina (CIL XI 313), gdje kohorta ima pridjevke veterana i *equitata*.

Cohors III. Raetorum. G. 93. i 100. bila je u Gornjoj Moesiji (D. CIII i sisački diplom). Jedan joj se praefekt, valjda iz Trajanova doba spominje u *cursus honorum* iz Messane (CIL X 6976). Za Marka Aurelija i Kommoda sudjelovala je u germanskom ratu, pa je tim povodom jedan njezin praefekt dekorisan (CIL VIII 17900). Valjda nije ista *Cohors III. Raetorum equitata*, koja je u Hadrijanovo doba stajala u Kappadokiji (Arrian. *Ectaxis* 1), gdje se još u kasnije vrijeme navodi (Not. dign. Or. XXXVIII 28).

Cohors V. Gallorum. G. 84. i 85. nalazila se je u Pannoniji (D. XVI i XVII), a g. 93. i 100. u Gornjoj Moesiji (D. CIII i sisački diplom). Od nje su nadgrobni kamen iz Drobete u Daciji (CIL III 14216⁴) i ciglje iz Srpske Požežene (CIL III 12632). Kasnije kao da je neko vrijeme bila u Donjoj Germaniji (Ciglje iz Kölna Bonn. *Jahrb.* 64, 31), a onda je valjda dospjela u Britaniju, odakle je iz South Shieldsa na istočnom kraju Hadrijanova bedema poznat jedan građevni napis iz doba Aleksandra Severa (Cagnat *L'ann. épigr.* 1893, 97), jedan ulomak napisa (Eph. ep. VII p. 317, 1003) i više cigalja (Eph. ep. III. p. 142). Od nje je i zavjetni spomenik iz Cramonda u Škotskoj (CIL VII 1083).

Cohors V. Hispanorum (equitata). G. 74. je spadala k germanskoj vojsci (D. XI), ali je skoro zatim s jednom alom i drugom jednom kohortom poslana u Moesiju, gdje se g. 82. spominje (D. XIV). Ovdje je i ostala, pa ju u Gornjoj Moesiji spominju ne samo diplomu iz g. 93. i 100. (D. CIII i sisački diplom), nego i jedan numidski nadgrobnni kamen iz III. vijeka (CIL VIII 4416), koji brat diže nekom u ratu poginulom dekurijonu „provinciae Moesiae sup.“ Njezini su zapovjednici bili neki praefekti u cursus honorum CIL XI 1597 = VI 3519 i u grčkom napisu iz Dobruče (A. E. M. VIII 22).

Cohors VI. Thracum (equitata). Sudeć po nadgrobnom kamenu njezina konjanika iz Mainza (CIL XIII 7052) kao da je u I. stoljeću najprije bila u Germaniji. Onda je s drugim porajnskim auksilijarnim četama došla u Britaniju, gdje su od nje ostali nadgrobnni kamen jednoga konjanika i olovne tessere iz Durnocovija (CIL VII 1269 i Eph. ep. III p. 144) i valjda nadgrobnni kamen konjanika bez broja kohorte iz Viroconija (CIL VII 158). G. 84. i 85. se navodi u panonskoj vojsci (D. XVI. i XVII), a g. 100. je u Gornjoj Moesiji (Sisački diplom). Iza Trajanovih ratova je ostala kao posada u Daciji, gdje se spominje negdje između g. 145. i 161. u diplomu LXX i gdje se je njezinih cigalja našlo u Magyar Egregy-u (CIL III 8074, 24). Njezini se praefekti navode u napisima CIL X 1777 i XIII 6817.

Cohors VII. Breucorum civium Romanorum (equitata). Prvi se put za nju čuje g. 85., kada je bila u Pannoniji (D. XVII). Po sisačkom diplomu je g. 100. bila u Gornjoj Moesiji, pa je možda sudjelovala u Trajanovim ratovima u Daciji. Kasnije se je vratila u svoju pokrajinu, gdje se na nju nailazi u Donjoj Pannoniji g. 167. (D. LXXIV), a valjda i između g. 145. ili 154. i 160. (D. LXVIII). G. 200. podigla je spomenik u čast cara Karakalle u Duna Szekcsö-u (CIL III 15148), a g. 201. za Septimija Severa u rimskom kaštelu na dunavskom otoku kod Mohača (CIL III 10278), gdje je možda u posadi bila. U doba od cara Karakalle do Gordijana III mnogo se je bavila proizvodnjem ciglje, pa se je njenih proizvoda veoma mnogo našlo ne samo na raznim mjestima u Donjoj Pannoniji, gdje su se po Dunavu lako mogli razvoziti (Stari Budim, Belje, Ban, Batina, Baracs, Mitrovica, Osijek, Szekcsö, Paks, Duna Pentele, Szöny. CIL III 3757, 6472, 10668. Novi Banovci kod Zemuna. Vjesnik hrv. arh. dr. n. s. V. str. 168, IV), nego i u Gornjoj Moesiji (Kostolac. Wiener Jahreshefte VIII Beibl. 9, 28). Privremeno je bila cijela kohorta izaslana na otok Cipar (Napis iz Knodare. CIL III 215), možda povodom židovske bune g. 117., pa je moguće, da je prije toga s jednom pannonskom legijom sudjelovala u Trajanovom ratu protiv Parčana. Po jednom napisu iz Nagy Osztroa (CIL III 1464) sudjelovala je s odabranim vojnicima u jednoj veksilaciji donjopannonskih četa u nekom ratu u tuđem kraju. Bivšega jednoga njezinoga praefekta navodi napis iz Wormsa u Gornjoj Germaniji (CIL XIII 6213).

Na vanjskoj strani druge ploče sisačkoga diploma zapisana su imena sedmorice svjedoka, koji su svojim pečatima svjedočili, da je diplom ispravno prepisan s originalnoga dekreta carskoga, koji je u Rimu na javnom mjestu izložen bio. Kako se to vidi iz mnogih sačuvanih diploma, u starije su doba svjedoci skoro svaki put bili druge osobe, najčešće zemljaci onoga, za kojega je isprava bila izdana. Od Vespasijanova se vremena to mijenja, pa se često nailazi na imena svjedoka, koji su i s drugih diploma poznati. Od svjedoka sisačkoga diploma trojica dosele nisu bila poznata, naime A. Ampius Epaphroditus (spomenut na 2. mjestu), Ti. Claudius

Vitalis (na 3. mjestu) i C. Julius Aprilis (na 4. mjestu). Od ostale četvorice najprije je počeo i najprije prestao svjedočiti L. Pullius Speratus, koji je zapisan na pet diploma, naime g. 80. (XIII 1), 82. (XIV 4), 93. (XXIII 5 i CIII 4) i 100. (Sisak 7). Iza njega se prvi javlja L. Pullius Verecundus, kojemu se ime nalazi na sedam diploma: g. 90. (XXI 2), 93. (XXIII 7), 100. (Sisak 6), 105. (XCVIII 4), 107. (XXXV 2), 114. (XXXIX 3) i 129. (XLV 6). Slijedeći po redu Q. Pompeius Homerus svjedoči pet puta, naime g. 98. (XXVII 5), 100. (Sisak 1.), 103. (XXXII 1), 105. (XXXIII 2) i 107. (XXXV 1), dakle u tri slučaja na prvom mjestu. Da to možda nije bilo poradi njegovih lijepih imena! Najkasnije je počeo svjedočiti C. Vettienus Modestus, koji je također pet puta zabilježen na diplomima od g. 100. (Sisak 5), 103. (XXXII 5), 105. (XCVIII 3), 107. (XXXV 7) i 129. (XLV 4).

* * *

Dodatak. Ulomak vojničkoga diploma iz Surduka (kotar Stara Pazova). G. 1904. kupio je narodni muzej od jednoga seljaka u Surduku nekoliko rimskih predmeta, kojih se tamo uz dunavsku obalu katkada nađe. Med njima se je nalazio malen ulomak 1 mm debele bronsane ploče (vis. 0·014, šir. 0·01), na kojoj su na jednoj i na drugoj strani po tri slova (sl. 5). Na jednoj je strani urezano MER a na drugoj DIO ili OIG. Nema sumnje, da ta krhotina potječe s jednoga rimskoga vojničkoga diploma, ali to je i jedino, što se o njoj može reći. Ona prva skupina slova može se raznolično tumačiti. Mogla bi možda biti iz formule: [*qui quina et vicena stipendia plurave] merfuerunt*], ali kako je ispod nje veći prazan prostor, moglo bi se pomišljati i na mjesto na kraju diploma, gdje se bilježi, da je ovo prepis [*ex tabula] aer(ea)*, a moglo bi to biti i ime kojega svjedoka, na pr. [*Ho]mer[i]*.

Sl. 5. Krhotina s jednoga vojničkoga diploma rimskoga iz Surduka. Nar. vel.

Kod druge skupine slova ne ću ni da pokušam tumačenja, jer je teško doći do vjerojatnoga rezultata. Najprije će to još biti dočetak kladijskoga ili slično dočimajućega gentilnoga imena u ablativu, pa se može odnositi ili na ime kakova namjesnika ili kakova konzula.

Selo Surduk, gdje se je ovaj ulomak našao, za Rimljane je bilo važna strategijska točka na dunavskoj međi njihove države. Tu je bio rimski kaštel, kojemu se tragovi još dobro razpoznaju u vrtovima kuća na istočnoj strani Brđanske ulice, počam od crkve prama jugu. Našlo se je tu i cigalja s pečatima vojničkih odjela, od kojih su u narodni muzej dospjele dvije čitave s pečatom COH II AST, koja je kohorta valjda u Surduku bila u garnizonu. Bit će to valjda *Cohors II Asturum et Callaecorum*, koju više diploma od g. 80—167. spominje u Pannoniji, odnosno u Donjoj Pannoniji.

Dr. Josip Brunšmid.